

Tila ja kaupunkimaantiede

Modernistiseen tieteentraditioon liittyi ajatus selkeästä työnjaosta eri oppiaineiden välillä ja oppiaineiden pilkkominen erityisiin alaoppiaineisiin. Niinpä myös maantieteelle on annettu oma lokeronsa ja tehtävänsä muiden tieteiden joukossa. Maantiede on jaettu kymmeneen temaattisiin aloihin, joista yksi on kaupunkimaantiede. Yhteiskunnassa on kuitenkin tapahtunut merkittäviä muutoksia, jotka kyseenalaistavat tämän perinteisen määrittelyn. Muutokset liittyvät niin yleisiin tekijöihin yhteiskunnan taloudellisessa ja poliittisessa organisoitumisessa kuin oppiaineiden välisiin ja sisäisiin kysymyksiin. Tutkijoiden intressien jakaantuminen habermasilaisittain teknisen, käytännöllisen ja kriittisen lähtökohdan mukaan on tullut joustavammaksi. Toiminta on haastanut akateemiset traditiot. Näistä huolimatta tila ja tilallisuus ovat kaupunkimaantieteen ytimessä. Niiden analyysi ja tulkinta ovat keskeisiä kaupunkien kehityksen ymmärtämiseksi.

Kansallisvaltion määräävä rooli yhteiskunnan kehityksessä on heikentynyt tai ainakin sen rinnalle on noussut muita, yhtä lailla tärkeitä ylikansallisia tekijöitä sekä valtioiden sisäisiä toimijoita. Vaikka 1980-luvusta lähtien on puhuttu »alueiden Euroopasta», niin kysymyksessä on pikemminkin kaupunkien ja kaupunkiseutujen nousu. Tämän ovat havainneet sekä tutkijat että hallintokoneisto. Tästä esimerkkinä on vuonna 1998 Euroopan Komission laatima eurooppalainen kaupunkipoliittinen tiedonanto *Kaupunkien kestävä kehittäminen Euroopan unionissa: toimintakehys*, jossa analysoidaan Euroopan kaupunkien haasteita ja esitetään toimintaohjelmat talouden, politiikan, hallinnon ja sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseksi. Kaupunkien merkitystä korostetaan myös tärkeässä vuonna 1999 hyväksytyssä dokumentissa, *Euroopan aluesuunnittelun ja aluekehityksen suuntaviivat*, jossa kaupungit ja kaupunkiverkostot ovat ensisijaisessa asemassa. Lisäksi Euroopan unionin tutkimuksen viidennessä puiteohjelmassa, jossa määritellään yhteisön tutkimuspolitiikan tavoitteet, painopisteet ja volyyymi, on kaupungeille oma avaintoiminto nimeltään *Huomisen kaupunki ja kulttuuriympäristö*.

Kaupunkipolitiikkaan, kaupunkiseutuihin ja kaupunkiverkostoihin liittyvästä keskustelusta on tullut myös Suomessa arkipäivää 1990-luvun puolivälistä lähtien. Valtioneuvoston asettama Kaupunkipolitiikan työryhmä esitti hiljattain toimenpide-ehdotukset suomalaisiksi kaupunkipolitiikaksi. Ehdotuksissa kiinnitettiin erityistä huomiota kaupunkiseutujen kehittämisohjelmiin. Jo vuonna 1996 sisäministeriön asettama Kaupunkien kehittämistyöryhmä määritteli kaupunkipolitiikan sisältöä, ja ympäristöministeriö on luodannut läpi suomalaisia ja Itämeren seudun kaupunkiverkostoja. Helsingin kaupungilla on ollut jo pitkään erillinen kaupunkitutkimukseen keskittynyt yksikkö. Yliopistossamme vierailleet kaupunkipolitiikan professori Robert Beauregard ja kaupunkisuunnittelun professori Edward Soja totesivat, ettei vastaavaa kaupungin kehittämisen ja päätöksenteon taustaorganisaatiota löydy edes New Yorkista tai Los Angelesista. Osaamista paikallistasolla vahvistetaan edelleen, mistä näyttönä on Helsingin yliopiston, opetusministeriön ja Helsingin kaupungin päätös perustaa kuusi määräaikaista kaupunkitutkimuksen professuuria, joista yhtenä kaupunkimaantiede. Kaupungit ovat 1990-luvun lopussa merkittäviä akateemisen tutkimuksen ja soveltavan politiikan kohteita niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa.

Jos palataan tieteen ja maantieteen sisäisiin kysymyksiin, niin perinteisesti kaupunkimaantiede on määritelty maantieteen osa-alueeksi, joka tutkii kaupungeja. Kaupunkimaantiede on myötäillyt laajempia maantieteen sisäisiä paradigmoja aina vuosisadan alun ympäristödeterminismistä ja kaupunkien sisäistä erilaistumista selvittäneestä Chicagon koulukunnasta kohti uudempia lähestymistapoja. Näitä ovat olleet kaupunkien mallintamiseen sekä kaupunkirakenteen ja kaupunkijärjestelmän optimointiin pyrkinyt abstrakti spatialismi sekä näitä vastaan kritiikkinä nousseet humanistinen ymmärtävä näkökulma ja poliittinen, kaupunkien asemaa kapitalistisessa talousjärjestelmässä selittämään pyrkinyt strukturalistinen tarkastelutapa. Yhteistä näille oli yhden lähestymistavan nostaminen muiden edelle ja modernismiin perustuva usko, että viime kädessä totuus kaupungeista löytyy yhdestä »oikeasta» teoriasta.

Myös Suomessa on ollut kaupunkimaantieteeseen erikoistuneita tutkijoita aina vuosisadan alusta lähtien. Esimerkiksi kaupunkien liikekeskustan erilaistumista tutkittiin jo 1920-luvulla. Kaupungistuminen ja

kaupunkien sisäinen segregatio olivat teemoina sotien jälkeisenä aikana ja 1970-luvulla nousi erityinen soveltavan kaupunkitutkimuksen ja kaupunkimaantieteen aalto. Kaupunki oli selkeästi rajattavissa oleva objekti, jonka alueellista organisoitumista hierarkkiseksi kaupunkijärjestelmäksi tutkittiin kaupunkimaantieteessä. Tätä tutkivat maantieteilijät olivat siis kaupunkimaantieteilijöitä.

Nyt tilanne on toisenlainen. Kaupunkien rajaaminen pelkästään hallinnollisten rajojen kautta on hankalaa. Niin eurooppalaisessa kuin suomalaisessa terminologiassa puhutaan toiminnallisista kaupunkiseuduista sekä vuorovaikutuksen ja toiminnallisen erikoistumisen kaupunkiverkoista, jotka ylittävät hallinnollisten kaupunkien rajat. Ylikansallisista talousvirroista on tullut arkipäivää kaupunkien kehityksen taustalla, joten myös suomalaisissa kaupungeissa globaali ja lokaali kietoutuvat yhteen. Manuel Castellsiin viitaten on »paikkojen tila» saanut rinnalleen »virtojen tilan».

Kaupunkien monimuotoisuuden tutkiminen vaatii yhä enemmän oppiaineiden välistä yhteistyötä ja monipuolista tutkimusotetta. Tästä on osoituksena parhaillaan käynnissä oleva Suomen Akatemian kaupunkitutkimusohjelma (URBS), jossa on mukana kymmeniä tutkijoita ja väitöskirjan tekijöitä. Tämän kaupunkitutkimuksen ammattimaistumisen ja erilaistumisen myötä on oppiaineiden välinen ja sisäinen rajanylitys tullut tavalliseksi. Tähän liittyy myös se, että kaikki kaupungeja tutkivat maantieteilijät eivät koe olevansa »pelkästään» kaupunkimaantieteilijöitä ja eivätkä kaupunkimaantieteilijät tutki »vain» kaupungeja.

Miten *kaupunkimaantieteellinen* tutkimus voitaisiin siis määritellä uuden vuosituhannen kynnyksellä? Mikä voisi olla kaupunkimaantieteen erityinen panos laajassa *akateemisen* kaupunkitutkimuksen kentässä? Mitä *soveltavaa* »hyötyä» voisi kaupunkimaantieteellisestä tutkimuksesta olla päätöksenteossa ja kaupunkien kehittämisessä? Pureudun lyhyesti maantieteellisen ajattelun ja käsitteistön ytimeen eli tilan käsitteeseen ja sen suhteeseen ajatellen kaupunkia. Tärkeää on pohtia, miten erilaiset ihmistoiminnot luovat kaupunkitilaa, mitä kokemuksia kaupunkitilaan liittyy ja miten erilaisia kaupunkitilan käsitteitä käytetään kaupunkien kehittämisessä.

Jokaisella lienee selkeä käsitys tai ainakin mielipide siitä, mikä on kaupunki ja mikä ei ole kaupunki. Filosofit Henri Lefebvren ja hänen teokseen *Production of space* viitaten voidaan puhua ihmisten *tilallisista käytännöistä* ja arkipäiväisestä käytännön kaupunkitilasta, jota tuotetaan ja uusinnetaan tilallisissa toiminnoissamme ja jonka tunnemme aistien kautta. Tavallisesti miellämme sen visuaalisena ilman kytköksiä laajempiin yhteiskunnallisiin prosesseihin, paikan myytteihin ja imagoihin. Jokapäiväisessä elämässämme tuotamme siis tilallisten käytäntöjemme kautta tätä konkreettista tilaa, usein huomaamattamme.

Toinen ulottuvuus liittyy *abstrakteihin kaupunkitilan representaatioihin*, joissa jokapäiväinen kaupunkiympäristömme puristetaan suunnitelmiin tuotannon suhteiden ja järjestysten kautta. Näitä määräävät edellä esitetyt suhteet eli tiedot, merkit ja koodit. Numeerisesti kvantifioitujen ja kartografisesti esitettyjen suunnitelmien taustalla ovat teoriat ja tiedon määrittelyt, joiden taustalla kamppailevat erilaiset ideologiat. Vain harvat ihmiset ovat tekemisissä kaupunkitilan abstrahoinnin kanssa, mutta kaikki ovat sen vaikutuksen alla, kun suunnitelmia pannaan täytäntöön. Myös maantieteilijät osallistuvat aktiivisesti tähän, »kartoittamalla» alueita, kaupungeja, rakennuksia ja ihmisiä. Voidaan väittää, että 1900-luvun lopulle tultaessa abstraktin kaupunkitilan merkitys tuli yhä tärkeämmäksi yhteiskunnassa. Se on Derek Gregoryyn viitaten »kolonisoitunut» ihmisten »arkisen» kaupunkitilan byrokratian, kaupallistumisen ja valvonnan keinoin. Abstrakti kaupunkitila on osa kaupunkien kehittämistä 2000-luvulla.

Dikotominen ja helposti ymmärrettävä tarkastelu konkreettisen ja abstraktin kaupunkitilan välillä ei kuitenkaan ole riittävä yhteiskunnassa, jossa mielikuvilla ja merkityksillä on yhä tärkeämpi asema, esimerkiksi markkinoitaessa kaupungeja tai nostettaessa Helsingin seudun asemaa suhteessa toisiin kilpaileviin kaupunkiseutuihin. Puhutaan *representaation kaupunkitiloista*, joissa symbolit, merkit ja merkityksenannot ovat olennaisia muokatessa »mielikuvitusten maantieteitä». Kaupunkitilan merkitykset muuttuvat ja niitä muokataan jatkuvasti. Muutosten tulkinta syvenee, jos niitä tarkastellaan tilallisuudessa olennaisesti kiinni olevien representaatioiden näkökulmasta. Representaatioiden tilassa tarjoutuu myös mahdollisuus »refleksiiviseen tilalliseen vastarintaan», jota voi olla vaikkapa surrealistisen taiteen mielikuvituksellinen tilallisuus tai laittomat paikkojen valtaamiset. Muutama vuosi sitten Senaatintorilla, Helsingin yliopiston päärakennuksen vieressä tapahtunut Puna-armeijan kuoron ja Leningrad Cowboys -yhtyeen yhteinen esiintyminen nakersi tämän konkreettisen kaupunkitilan institutionaalisia käytäntöjä. Tästä on mahdollisuus tehdä syvällisempiä tulkintoja, jos sitä tarkastellaan myös representaation kaupunkitilojen näkökulmasta.

Tarkastelen seuraavassa kaupunkeja tilallisuuden läpi, ja tarkennan näkökulmani kolmeen teemaan, jotka ovat materiaalisuus, identiteetti ja sosiospatiaalisuus, Kirsten Simonsenin ajatukseen nojautuen. Kaupungin tarkastelu *materiaalisuuden* kautta tarkoittaa tilan käsitteen nousemista tärkeäksi nimenomaan taloudellisen toiminnan kautta, joka materialisoituu konkreettiseen tilaan, esimerkiksi kaupunkirakenteeseen. Tunnettu maantieteilijä David Harvey selitti pari vuosikymmentä sitten yhteiskunnan kehitystä tulkitsemalla kaupunkirakenteen tilallisia muutoksia. Siirtyminen teollisesta yhteiskunnasta jälkiteolliseen yhteiskuntaan johtui tarpeesta suunnata talouden virtoja alkuvaiheen teollisesta rakenteesta asumiseen ja rakennettuun ympäristöön ja edelleen koulutukseen, tieteeseen ja teknologiaan. Kaikilla näillä toiminnoilla on oma tilallinen ulottuvuutensa, mikä näkyy myös rakennetun ympäristön muutoksissa kaupungeissa: vanhoja teollisuusalueita muutetaan asuinalueiksi sekä koulutuksen, tieteiden ja teknologian keskuksiksi. Esimerkkejä tästä on ympäri maailmaa, myös täällä Helsingissä, vaikkapa Arabianrannassa. Tilallisuus on koko ajan läsnä pääomavirroissa ja konkreettiset paikat ovat niitä, joissa muutokset tulevat ilmi ja joissa tilan materialistisuus tulee merkitykselliseksi ihmisille.

Konkreettisen tilan kontrolli abstrahoinnin avulla on olennainen osa vallankäyttöä, mikä vie ajatukset filosofi Michel Foucault'n tulkintoihin yhteiskunnan kehityksestä. Ihmisten jokapäiväisestä kaupunkitilasta on tullut vallankäyttäjien käsissä abstraktia tilaa, jota voidaan kuvata kaksiulotteisena paperin päällä tai hienostuneemmin kolmiulotteisena tietokoneavusteisissa suunnitteluohjelmissa ja maantieteellisissä informaatiojärjestelmissä. Tilan abstrahointi mahdollistaa myös tehokkaamman kaupunkitilan kontrollin. Jo tietoisuus konkreettisen kaupunkitilan valvontajärjestelmistä »normalisoi» käyttäytymistämme.

Tila on olennainen elementti myös tarkasteltaessa *identiteettiä*, jolla on myös tilallinen ulottuvuus. Erilaisuudet muotoutuvat mentaalisisällä tasolla, jossa anonyymistä kaupunkitilasta tulee tietyille ihmisille merkityksellinen paikka kaupungissa. Kaupunkien sisäistä erilaistumista tutkittaessa ovat tärkeitä nämä »mielleytyt kaupunkitilat», joiden kautta konkreettiset kaupunkitilat saavat merkityksiä ja joiden kautta erotetaan me ja toiset. Vaikka konkreettinen fyysinen kaupunkitila on meille kaikille geometrisessä mielessä sama, on sen sosiaalinen merkitys ja rakentuminen erilainen. Oleellista on tarkastella myös identiteettien muodostumisen tilallisuutta.

Kaupunkien ymmärtäminen *sosiospatiaalisuuden* lähtökohdasta tarkoittaa, että tilaa ja toimintaa ei voi erottaa toisistaan. Perinteisesti kaupunkien tilallisuus on ollut yhteiskuntatutkimuksessa toissijaisessa asemassa yhteiskunnallisiin käytäntöihin verrattuna. Tilallisuuden merkityksen ymmärtäminen on kuitenkin syventynyt 1980-luvulta lähtien. Kaupunkitilan kontekstuaalinen lähestyminen tarkoittaakin tilan ja ajan monimutkaisen vyöhykkeen huomioonottamista tutkimuksen lähtökohdaksi, mihin eivät riitä konkreettisen kaupunkitilan fyysiset elementit. Myös kaupunkitilan rakentumisen tulkinta lineaarisena jatkumona on syytä kyseenalaistaa ja miettiä merkitysten muotoutumista murroskohtien kautta. Kaupunkien historian »kartoittamisesta» tilaan sijoitettujen elementtien kautta on siirrytty purkamaan kaupunkien kehityksen tilallista elementtiä suhteessa aikaan, mistä Edward Soja käyttää nimeä sosiospatiaalisuuden geohistoria. Pohdittaessa kaupungin monimuotoisuutta ja monimutkaisuutta, kysymys ei ole tällöin uudesta oppiaineesta, vaan yhteistyöstä yli oppiainerajojen. Tähän avautuu hedelmällinen mahdollisuus Helsingissä kaupunkitutkimuksen professuurien välisen yhteistyön kautta.

Edellä esitetty osoittaa, miten tila ja ihmistoiminnan yhteiskunnallinen tilallisuus (tai sosiospatiaalisuus) ja niiden eri merkitykset ovat keskeinen lähtökohta kaupunkimaantieteellisessä tutkimuksessa. Se on tämän päivän kaupunkimaantieteellisen tutkimuksen antia: syvä ymmärrys

- kaupunkien sosiospatiaalisesta rakentumisesta
- kaupunkien kehityksestä suhteessa tilaan ja aikaan tarkasteltaessa kaupunkeja globaalin ja lokaalin pyönteissä
- kaupungista rakenteiden, instituutioiden ja toimijoiden välisten suhteiden näyttämönä ja pelikenttänä
- rakenteista, instituutioista ja toimijoista kaupunkitilan tuottajina.

Kaupunkien tilallisen aspektin syvällisempi tarkastelu on tärkeää mentäessä kohti kaupunkimaantieteellistä käytännön tutkimusta. Näitä teemoja voivat olla Helsingin asema globaalin talouden virroissa, laajenevan Euroopan integraation merkitys Helsingin kaupunkiseudulle, Euroopan kulttuurikaupunkiprojektin tuomat

uudet muodot ja merkitykset Helsingille, erilaisten paikallisten toimijoiden asema kaupunkitilan muokkaamisessa, kaupunki uudistus sekä etninen ja sosiaalinen segregatio.

Kaupunkimaantieteen tehtävänä on sekä tarkastella kaupunkitilaa ja sen yhteiskunnallista rakentumista akateemisen kriittisesti että ottaa kantaa kaupunkitilan kehittämiseen.

JUSSI S. JAUHAINEN

Maantieteen laitos,

Helsingin yliopisto

Kirjoitus perustuu Helsingin yliopistossa 13. lokakuuta 1999 pidettyyn virkaanastujaisitelmään.